

ВАКУЛЕНКО М. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕРМІН І ТЕРМІНОЛОГІЯ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У роботі проаналізовано та узагальнено поняття терміна та термінології. Зроблено висновок про те, що існують підстави розглядати термінологію не лише як сукупність термінів, а також як повноцінну науку про їх виникнення, розвиток і функціонування.

Ключові слова: термін, термінологія, термінознавство, термінотворення, статистичний метод, аналітичний метод.

В работе проанализированы и обобщены понятия термина и терминологии. Сделан вывод о том, что существуют основания рассматривать терминологию не только как совокупность терминов, а также как полноценную науку об их возникновении, развитии и функционировании.

Ключевые слова: термин, терминология, терминоведение, терминотворение, статистический метод, аналитический метод.

In this article, the notion of term and terminology is analyzed and generalized. It is conjectured that there exist grounds to treat terminology not only as aggregate of terms but also as a science about their rise, evolution and operation.

Key words: term, terminology, term creation, statistical method, analytical method.

Актуальність нашого дослідження зумовлено тим, що з розвитком науки й техніки поняття терміна та термінології набули різноманітних трактувань – а це свідчить про об’єктивну потребу в аналізі та систематизації поглядів різних дослідників. **Метою** цієї роботи є спроба деталізувати й узагальнити згадані поняття.

У загальних рисах суть терміна сформулював В. В. Виноградов [1:12–13]: “якщо слово стає засобом логічного означення, тоді воно науковий термін”. Традиційна лінгвістика розуміє *термін* як слово чи сполуку, що “позначає поняття певної галузі науки, техніки тощо” [2]. Процес становлення цього поняття є тривалим і різноплановим. Зокрема, від часу своєї появи (ним прийнято вважати 1876 р., хоча ще у XVIII столітті слово “термін” ужив Г. Кониський) і до сьогодні воно не має єдиного означення [2:683; 3].

Очевидно, здійснити вичерпний огляд усіх дефініцій терміна не є можливим, у зв’язку з чим обмежимося найважливішими. Отже, в своєму історичному розвитку поняття “термін” було трактовано як:

- “слово, яке є назвою чітко означеного поняття” [4];

- “слово, яке позначає чітко означене філософське, наукове, технічне і т. п. поняття” [5];
- “слово або словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т. п.) мови, яке створене, отримане чи запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів” [6:95–96];
- “слово або словосполучення, що виражає спеціальне поняття якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо” [7];
- “спеціально культивоване слово, придумане штучно або ж узятє з природної мови” [8:74].

Подані вище означення не можна вважати успішними. По-перше, у відповідних дефініціях варто враховувати, що латинське *terminus* не є етимом слова „термін” (як подають більшість вітчизняних видань, в т. ч. і [7]), оскільки походить від грецького *τέρμα* ‘кінець, межа’. По-друге, уточнення “спеціальне” є не зовсім коректним, адже терміни класифікують як загальнонавчівані (*відстань, вода, зоря, поширення, розділ, світло*), загальнонаукові (*аналіз, аналогія, категорія, синтез*), міжгалузеві (*вага, електрика, осмос, протон*), галузеві (*бозон, глюон, кварк*), жаргонні (*вінда, глюк, комп*) і т. д.

Прихильники субстанційного погляду вважають, що терміни – це особливі слова чи словосполучення, які відрізняються від інших номінативних одиниць однозначністю, точністю, системністю та незалежністю від контексту (див. [9–13]). Але більшість термінів не мають перелічених ознак, тому значна частина мовознавців цей підхід, який протиставляє слово і термін, вважає „відхиленням сучасною наукою” ([14:28; 15:10]).

Отже, розглянемо ближче, наскільки “особливими” чи “спеціальними” є, наприклад, фізичні терміни. Фізика – це наука про природу, і все, що існує у світі, є її предметом дослідження, тому для неї не потрібно створювати окрему штучну мову (хоча є певні застереження для термінів на позначення об’єктів, які не відіграють істотної ролі в широкому спілкуванні: *атом, квазар, кварк, молекула* тощо). Найприродніший шлях розвитку мови фізики – це логічне продовження (звичайно, зі своїми особливостями) загальнолітературної мови. Фізика здавна користується загальнонавчіваними (“обивательськими”), в т. ч. і багатозначними,

словами, які, звужуючи свою семантику, набувають у ній специфічного змісту: *виродження* (рівнів), *поле* (електромагнітне), *тіло* (фізичне), *шляхетність* (металу), *яма* (потенціальна); *бігти*, *вага*, *вода*, *дірка*, *загаяний*, *зірка*, *зоря*, *образ*, *потік*, *простір*, *рівень*, *сила*, *час*. Подібні слова в буденному вжитку мають не лише забарвлення розмовності, а часто й емоційно-експресивний відтінок.

Згідно з функціональним (описовим, дескриптивним) підходом (див. [16–20]), терміни – це вже не особливі слова, а слова “в особливій функції”. У рамках цього підходу протиставлення “термін – слово” виявилось дуже продуктивним у створенні теорії терміна [20:28–29]. Але більшість таких “особливих” функцій властива й загальноновживаним словам [21:31]. Доречно в цьому контексті навести міркування О. О. Реформатського [22:165]: “Галузь термінології, з одного боку, замкнута, а з іншого – перебуває в неперервній взаємодії з повсякденним мовленням. Будь-яке звичайне неслужбове слово може стати терміном шляхом включення в спеціальний словник за принципом точної відповідності з певною соціально організованою річчю”. До того ж “чіткої межі між термінами й загальноновживаною лексикою не існує. <...> між загальнонародною мовою та термінологією не зупиняється процес взаємообміну у формі термінологізації й детермінологізації” [23:173].

Стилістично нейтральні терміни не обов’язково є найпридатнішими. Відмінності між художнім і науковим стилем, між літературою та термінологією не настільки значні, щоб цілком їх протиставляти. Метафори та порівняння, що їх прийнято вважати найхарактернішою ознакою художнього стилю, досить активно поширені у науковій мові. Так, у фізиці елементарних частинок звичайними (і звичними) термінами є *дивність*, *запах*, *очарование* тощо; серед комп’ютерно-технічних жаргонізмів зустрічаємо образні терміни на кшталт *глюки*, *зависати* (про комп’ютер). Наявність емоційно-експресивного відтінку у більшості цих слів не перешкоджає успішному виконанню необхідних мовних функцій. Очевидно, що і в майбутньому для опису нових складних об’єктів науки та техніки виникатиме потреба вживати подібні “емоційні” терміни – адже саме такі слова, з їх глибиною і “надзмістом”, найкраще визначають суть явища. Тому в термінології – на відміну від номенклатури – пошук чи

вибір тільки стилістично нейтральних слів часто є недоцільним і невиправданим.

Наприкінці ХХ століття з'явилося чимало авторських означень поняття “термін”. До них належать, зокрема, ті, що характеризують термін як:

- “слово чи словесний комплекс, який співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки) і вступає в системні відношення з іншими словами та словесними комплексами, утворюючи разом з ними в кожному окремому випадку й у певний час замкнену систему, що характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю й експресивною нейтральністю” [24:21];
- термін є основною одиницею термінологічної системи – чим і зумовлюється його структура та специфічність ознак, що відрізняє цю системну одиницю від інших [25:3];
- “слово або словосполучення з історично умотивованим чи умовно закріпленим значенням, що відбиває одне поняття у спеціалізованій галузі знання чи виробництва” [26:191];
- “мовний знак, який виражає спеціальне наукове поняття і відображає місце цього поняття у відповідній системі наукових понять, системі знань. Наукова термінологія являє собою систему термінів, за якою завжди стоїть система понять, котра реалізується в його означенні. Саме системність і поняттєвість відрізняють термін від нетерміна і надають спеціальній лексиці статус наукової термінології” [20:37];
- “одиницю історично сформованої термінологічної системи, що виражає поняття та його місце серед інших понять, позначається словом або словосполученням, служить для спілкування людей, пов'язаних між собою єдністю спеціалізації, належить до словникового складу мови і підпорядковується всім її законам. Термін уживається для точного визначення поняття у певній галузі знань” [27:72];
- “основну одиницю науки, спеціальних галузей знань і сфер діяльності людини, яка називає процеси та об'єкти й одночасно слугує засобом пізнання навколишнього світу” [28:4];
- “мовну одиницю (слово або словосполучення) спеціальної сфери вживання, яка є словесним позначенням наукового поняття, має

закріплене дефініцією термінологічне значення, що є семантичною основою відповідного поняття і реалізується в межах певного термінологічного поля” (Г. О. Сергєєва) [цит. за 28:4];

- “слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, основними ознаками якого є системність, відповідність позначуваному поняттю, наявність дефініції, тенденція до однозначності в межах свого термінологічного поля, тобто термінології певної галузі знань, стислість, стилістична нейтральність, точність, висока інформативність” [29:21];
- “створене, запозичене або взяте із загальнонародної мови слово чи словосполучення, яке виражає поняття науки, спеціальних галузей знань і діяльності людини, покликане номінувати об’єкти і процеси й одночасно слугувати засобом пізнання навколишнього світу, має чіткі семантичні межі і входить у термінологічну систему” [23:173];

До поданих дефініцій можна висловити кілька зауваг, а саме: 1) далеко не всі терміни є системними (мають чіткі родовидові зв’язки та достатній словотвірний потенціал); 2) більшість із поданих вище ознак і характеристик притаманні лише “вдалим” термінам; 3) критерій нейтральності / експресивності не завжди є доцільним (див. [30:25–26]); 4) відповідність “одне поняття – один термін” є радше ідеальною схемою, аніж констатацією реального стану речей; 5) дефініювати можна будь-яке слово, а не лише термін; 6) термін не стільки є засобом пізнання, скільки, згідно з філософсько-гносеологічним підходом, *фіксує* результати пізнавальної діяльності людини.

Згідно з означенням Т. Сейворі [31:21], “терміни – це умовні знаки, призначені для передачі певного обсягу закодованої інформації, яку розуміють лише ті, хто знає відповідний ключ чи код”. Але тоді виходить, що термін не означає поняття, а навпаки – відгороджує його від недостатньо “втаємничених”. Представники французької термінологічної школи Д. Буріго та А. Кондаміне [32:15] виділяють логіко-лінгвістичну сутність терміна та його здатність виражати поняття, при цьому термін постає як елемент терміносистеми, яка є мовним вираженням системи понять певної сфери знань. Російські термінологи В. М. Лейчик і С. Д. Шелов [33:12] називають терміном

лексичну одиницю певної мови для спеціальних цілей, яка позначає загальне, конкретне чи абстрактне поняття теорії певної спеціальної галузі знань чи діяльності. Але ж є чимало термінолексем, які позначають поняття практичної діяльності людини – це технічні, фармацевтичні, косметичні, сільськогосподарські та інші терміни.

Надто спрощене трактування терміна подає, на жаль, державний стандарт “Термінологія. Визначення основних понять” [34:9], кваліфікуючи його як “позначення певного поняття у фаховій мові за допомогою лінгвістичного виразу”.

Звернімо увагу й на ті означення, які можна вважати більш-менш успішними. Серед них, зокрема, такі:

- “термін – це варіант звичайного слова або спеціально створена одиниця, яка має не лише властивості першооснови, а й нові, специфічні якості” [35:123].
- термін трактується як слово або словосполучення, яке слугує для чіткого вираження поняття, специфічного для якої-небудь галузі знання, виробництва чи культури і яке обслуговує комунікативні потреби в цій сфері діяльності людини [36:81].
- “терміном називають подане відповідно до законів національної мови максимально стисле означення поняття, яке стосується певного елемента зовнішнього чи внутрішнього світу людини. Скажемо ще глибше – терміном називають словесну назву вузлового поняття абстрактно-логічної схеми свідомого сприйняття людиною її зовнішнього чи внутрішнього світу. Можна сказати найглибше – терміном називають вузловий елемент усвідомлення людиною процесів її взаємодії зі зовнішнім і внутрішнім світом” [37:33].

Один із найвідоміших представників австрійсько-німецької термінологічної школи, автор відомого навчального посібника з термінології Х. Фельбер [38:54] означає термін у контексті логіко-лінгвістичного підходу: “термін – це умовний символ (слово, група слів), який виражає певне поняття в конкретній галузі знання”. Із логіко-лінгвістичної співвіднесеності спеціального поняття з мовною одиницею також виходить провідний представник польської термінологічної школи Л. Бесекірська [39:34] – вона розглядає термін як слово чи поєднання слів, представлене в змістовому плані

науковим, технічним чи іншим спеціальним поняттям. Ці означення можна вважати найвдалішими серед тих, які нині відомі лінгвістиці.

Існує немало родових понять, через які дослідники означають термін: словесний комплекс; спеціальний об'єкт; спеціальне поняття; мовний знак; слово; спеціальне слово; словесний комплексний мотивований знак; лексикалізоване сполучення; скорочення; функція; елемент терміносистеми; єдність знака та поняття; лексична одиниця [20:28]. Попри це, жодне із сучасних означень не може повністю задовольнити науковців [21:30]. Більше того, наявність такої кількості розумінь і дефініцій поняття “термін” підтверджує неможливість створення універсального означення [20:28]. Тим не менше, це не означає, що прагнути до витворення найвдалішої дефініції терміна не варто.

Отже, узагальнивши та уточнивши вищенаведені дефініції, можна подати таке означення: **термін** (від грец. *τέρμα* ‘кінець, межа’) – слово або словосполучення, яке позначає певне поняття в певній галузі людської діяльності: науці, техніці, культурі, спорті, мистецтві тощо [40:3; 30:5]. Це розуміння терміна закріпилося у традиційній лінгвістиці, яка розглядає термін як “слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки тощо” [2]. Така дефініція є загальноприйнятною, проте в результаті подальшого розвитку авторської термінологічної концепції виник удосконалений варіант щойнонаведеного означення, а саме: **термін** (від грец. *τέρμα* ‘кінець, межа’) – це слово або словосполучення, яке є органічним (системним чи позасистемним) елементом термінологічного реєстру і позначає певне поняття у тій чи іншій галузі людської діяльності.

Термін має ряд особливостей. Від звичайного слова термін відрізняється тим, що має цілком певне значення і логічно виділяє необхідні та достатні для вираження особливостей даного поняття ознаки, на основі яких вибудовується класифікація понять [41:12]. В. М. Лейчик і С. Д. Шелов [42] уточнюють, що терміни фігурують як такі саме в спеціальній лексиці мови (лексиці для спеціальних цілей), а не в лексиці тієї чи іншої природної мови в цілому. Отже, спеціальною є сфера застосування терміна, а не обов'язково сама термінолексема. За допомогою термінів результати пізнання закріплюються у матеріальній формі [43:45], і водночас “термін – це єдність елемента

зовнішнього боку – рівня “лексису” – який означений із внутрішнього боку – з елементом “логосу”, тобто поняттям поняттєвого поля наукової чи технічної дисципліни. Лексема як одиниця “зовнішнього боку” терміна, тобто як одиниця рівня “лексису”, має і план вираження, і план змісту” [44:6]. У рамках когнітивного термінознавства [45:15] термін розуміють як складову динамічної моделі мови, що діалектично поєднує в собі стабільну знакову систему з її постійним переосмисленням.

Г. Отман [46:15], розглядаючи поняттєву специфіку терміна, поділяє всі терміни на наукові, які позначають теоретичні поняття наук (*concepts theoriques des sciences*), і на технічні, котрі позначають інструменти, артефакти, досліди, спостереження, міри (*des instruments, des artefacts, des observations, des experiences, des mesures*).

Наукові терміни можна також класифікувати за походженням – на питомі та запозичені; за ступенем мотивованості – на “правильні” та “хибні”; за ступенем означеності – на прототерміни, терміноїди та передтерміни [19:48–52]; за функціонально-стильовою обмеженістю – на нормативні та ненормативні [47:21], або на терміни та професіоналізми [33:84], адже на відміну від термінів, професіоналізми не мають загального поширення [48:319-320]. Також досі не вироблено загальновизнаних підстав для розрізнення термінів і номенів, хоча значна частина термінологів схиляється до того, що перші позначають поняття, а другі – одиничні предмети [44:14; 20:33–34; 3:737].

Безперервне поповнення лексичного пласту мови все новими термінами, формування ними специфічної підсистеми лексичного рівня та необхідність опрацювання й систематизації відповідних одиниць яскраво демонструє потребу в окремій науці, об’єктом вивчення якої були б саме терміни. Можна констатувати, що постала нагальна потреба поглянути на термінологію як на повноцінну науку, що має характерні риси науки точної (англ. *science*). Саме до цього схиляються останнім часом і західноєвропейські, й американські, і російські, і вітчизняні фахівці.

Розуміння термінології як самостійної науки є здобутком сьогодення, однак тривалий час воно було інакшим. Зокрема, термінологію розглядали як:

- ◆ “сукупність термінів якої-небудь галузі” [4];

- ◆ “сукупність термінів, що вживаються в тій чи іншій галузі науки, в техніці, в політиці, в мистецтві” [5];
- ◆ “1) розділ лексики, що охоплює терміни різних галузей науки, техніки, мистецтва, суспільного життя; 2) сукупність термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва тощо або всіх термінів даної мови” [7];
- ◆ “сукупність термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва або всіх термінів даної мови” [49];
- ◆ “сукупність термінів, що виражають історично сформовані поняття певної сфери людських знань або діяльності” [13:7];
- ◆ “сукупність мовних (лексичних) одиниць, що позначають поняття певної спеціальної галузі знань або діяльності, яка стихійно складається в процесі зародження й розвитку цієї галузі” [50:149].

Якщо коротко схарактеризувати уявлення про термінологію, виражені у вищенаведених дефініціях, то в УРЕ бачимо спробу подивитися на термінологію під іншим кутом (не лише як на сукупність термінів) – але це тільки більш деталізована класифікація мовознавчих підрозділів, а не окрема наука; натомість Т. Р. Кияк слушно розмежовує термінологію як довільну сукупність термінологічних одиниць і терміносистему як їх системно впорядковане поєднання. Вагомою підставою для такого розмежування є те, що значна кількість термінів виникає стихійно і не входить у термінологічну ієрархію як її органічна складова. Решта означень, які теж можна вважати прийнятними, не мають істотних відмінностей.

Найближче до розуміння термінології як самостійної науки стоять автори робіт [12; 51]: в обох працях термінологію розглянуто як *учення про терміни*, про що вказано, зокрема, в означенні самого поняття [51:14]. А вчення, як відомо, – це система наукових положень, яка наукою ще не є, але яку *можна* розвинути в самостійну науку.

Отже, до недавнього часу термінологія трактувалася насамперед як: 1) *сукупність термінів* науки, техніки, культури, мистецтва тощо; 2) розділ мовознавства; 3) *учення* про терміни. Зауважимо, що в останньому значенні все частіше вживається синонім *термінознавство*, котре “є самостійною науково-прикладною дисципліною, що виокремилася з лексикології, ввібравши в себе досягнення сучасних наук” [52:9]. Тому, щоб розрізнити поняття

вчення про терміни та наука про терміни, для першого доцільно вживати лексему *термінознавство*, для другого – *термінологія*.

Початки термінології як науки заклали незалежно один від одного австрійський науковець Ойген Вюстер і російський термінознавець Дмитро Семенович Лотте, опублікувавши у 1930 році перші термінологічні праці. Наявність окремої науки про терміни вже не викликає заперечень, більше того в її межах розвиваються самостійні напрямки і школи. “Однак визнання термінознавства самостійною науковою дисципліною поки що не завершилося створенням узагальнювальної теоретичної праці <...> з чіткою постановкою і вирішенням проблем, пов’язаних із необхідними атрибутами наукової дисципліни” [41:7]. Причинами такого стану речей називають яскраво виражений міждисциплінарний характер цієї галузі знань, а також те, що темпи розвитку прикладних галузей термінології випереджають її власний.

Втім донедавна термінологію зазвичай сприймали як напрям лексикології, основними завданнями якого є встановлення складу термінів конкретних галузей, упорядкування й уніфікація термінології, а також створення термінів для нових галузей [44:3]; нині ж більшість фахівців розглядають термінологію як самостійну науку про терміни [53; 54:12; 14; 23:174]. Очевидною складністю у становленні наукового статусу термінології є те, що “у процесі досліджень і розробок виявилось стільки специфічних рис і особливостей, притаманних тільки термінознавству; прийоми та методи настільки відокремилися від суто лінгвістичних, а об’єкт термінознавства – термін (термінологія) настільки багатогранний і всеосяжний, що це спонукало переважну більшість термінознавців до висновку про комплексний характер науки про терміни” [55:172].

Отож необхідно з’ясувати, які саме характеристики дають підстави кваліфікувати певну галузь як окрему науку. Це насамперед наявність: 1) предмета дослідження; 2) принципів і методів дослідження; 3) процедур опису й аналізу досліджуваного матеріалу; 4) практичного впровадження теоретичних положень галузі (тобто, наявність відповідних університетських дисциплін, а також спеціалізованої методичної, навчальної і довідкової літератури тощо).

У цьому контексті термінологія має чітко окреслений предмет дослідження (терміни), і більш-менш успішне втілення власних

теоретичних положень у межах навчальних курсів (їх викладають, зокрема, у Львівському національному університеті ім. Івана Франка, Національному університеті “Києво-Могилянська академія”, Київському національному лінгвістичному університеті, Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка). Натомість відповідних наукових методів термінології (разом із принципами й особливостями їх застосування) до недавнього часу вироблено не було – і це не давало змоги розглядати термінологію як повноцінну науку. Поняття про методи термінології як науки було початково викладено в передмові до “Російсько-українського словника фізичної термінології” [30], а також у роботах [40; 56–60].

Кожна розвинена наука має два основних методи дослідження, які взаємно доповнюють один одного. Наприклад, фізика користується експериментальним і теоретичним методами: результати експериментів завжди порівнюються з теоретичними передбаченнями, а теорія виводиться на основі експериментальних фактів. Подібним чином можна виділити два методи дослідження і в науці термінології.

Термінологія як наука вивчає правила та закономірності утворення, розвитку та функціонування термінів у певній галузі людської діяльності. Ця наука користується *статистичним* та *аналітичним* методами дослідження.

Статистичний метод (СМ), який окреслює “що звично?”, полягає у визначенні наявності тієї чи іншої мовної реалії безвідносно до її правильності. Найголовнішими складовими цього методу є описовий і метод спостереження. За допомогою статистичного методу традиційно досліджують як усне мовлення, так і писемні джерела, фіксуючи практику вживання певної мовної / мовленнєвої одиниці. Істотним недоліком цього методу є те, що він не передбачає критичної оцінки наявних результатів і переведення кількості набутої інформації в якісно нове знання. *Аналітичний* метод (АМ), який визначає “що правильно?”, дає змогу з’ясувати наукову обґрунтованість і доцільність конкретної мовної одиниці (в т. ч. лексеми і, зокрема, терміна) або правила, і охоплює методи порівняльного, семантичного, концептуального, логіко-поняттєвого, історико-етимологічного, компонентного аналізу, індукцію та дедукцію, таксономізацію, формалізацію, ідеалізацію, метод граматичної аналогії, метод пріоритетного функціонування, метод акустичних інваріантів тощо.

Використання обох методів як рівноправних складників цілісного підходу в межах лінгвістичного дослідження сприяє усуненню типових недоліків застосування окремих мовознавчих методів, зокрема недосконалості вихідних теоретичних положень та узагальнення одної частини цілого ([61:288–294, 294–297]) і таким чином забезпечує можливість отримати максимально збалансоване наукове узагальнення щодо кількісно-якісних характеристик мовного явища. Окрім цього, повнота наукового підходу вимагає застосовувати складові статистичного та аналітичного методів комплексно. На цих засадах було досліджено проблему синонімії в термінології, закономірності поповнення терміносистем новими лексемами, поняття вдалого терміна, семантичне навантаження окремих морфів, акустичні характеристики звуків мовлення, а також низку правописних проблем.

Формулюючи засади утворення наукових термінів, творці вітчизняної фахової лексики – зокрема, Ф. Калинович і Г. Холодний, В. Нікішов, С. Риндик, В. Фаворський, М. Хведорів, І. Шелудько, а також І. Огієнко – застосовували історико-етимологічний і порівняльний аналіз, таксономізацію тощо, тобто елементи АМ. Тим самим було сформовано наукові засади вітчизняної термінології, хоча як самостійна наука в повному розумінні цього слова термінологія тоді ще не розглядалася: не були остаточно розроблені методи науки термінології, кодифіковано поняттєвий апарат, усталено й погоджено принципи опису й дослідження.

Про подібні методи наукового дослідження говорить і А. Й. Багмут у роботі [62:144]: “У підході до аналізу мовної практики можна визначити два напрямки: статистичний і кваліфікативний. Виразні переваги другого все ж не позбавлені деякого відтінку особистих уподобань дослідника <...> Не можна, однак, забувати й того, що статистичні факти нерідко впливають на становлення норм більше, ніж кваліфікативний аналіз”. А ось погляд А. С. Зеленька [63:385] на сучасну лінгвістичну парадигму: “описове мовознавство поступилося компаративізму. Аналіз мовних явищ небачено збагатився, бо розширився в аспектах ареальному й діакронічному (історичному)”.

Зауважимо, що слід відрізнити СМ від методу статистичного аналізу (див. [64; 65]), який включає в себе елементи АМ і тому є поєднанням обох методів. Скажімо, за допомогою статистичного

аналізу можна виявити кількісно, як часто за даних умов уживається той чи інший термін порівняно з іншими термінами, які означають це ж саме поняття.

Отже, СМ визначає звичні (вживані), але не обов'язково правильні мовні явища чи форми. Натомість АМ допомагає визначити правильні, але не завжди звичні явища / форми, а також окреслити процес формування або наявність певних тенденцій чи законів. Так, статистичний метод для терміна *датчик* дає частовживаний відповідник “датчик”, тоді як аналітичний – “датник”.

Очевидно, що саме по собі пасивне накопичення статистичного матеріалу – без належного аналізу – не дає можливості провести необхідні узагальнення і зробити виважені висновки чи рекомендації щодо якого-небудь мовного явища. Ось так і виходить, що напівграмотна бабця з віддаленого хутірця керує правописом державної мови, вносячи туди діалектизми та необов'язкові винятки: *соша, роздоріжа* тощо. З іншого боку, надмірне теоретизування – без опори на “живі” факти – криє в собі небезпеку відходу від важливих мовних канонів і закономірностей, внаслідок чого з'являються новомодні слова-покручі або недолугі мовні конструкції, що відверто або приховано псують мову: *гончик* (замість *пульс*), *дрототяг* (замість *ліфт*). Новоз'явлене слово *гармонування* (див. [66]) може означати хіба що гру на гармоні, а до стандартів застосовується *гармонізація*. Про необхідність і важливість суфікса *~із~/~из~* писав іще Леонід Босак з Інституту стандартизації [67:22], порівнюючи значення “парних” термінів *активувати – активізувати, телефонувати – телефонізувати, екранувати – екранізувати* тощо. *Гармоніювання* – то також музичний, а ще естетичний термін: він може означати, з одного боку, підбирання гармонії до мелодії, а з другого, підбирання кольорів одягу.

Ось іще низка не надто доречних заміन у державних стандартах, які ініціює на своєму сайті Технічний комітет № 19 зі стандартизації науково-технічної термінології (ТК-19). “*Живучість – працездатність (35.020)*”: ці слова означають зовсім різні речі, тому не можна замінювати одне на інше. “*Жирні (кислоти) – масні (67.120)*”: масним є те, що маститься. “*Ракоподібні – раки (67.120)*”: це різні терміни – так само, як *щитоподібна* (залоза) і *щитова*. “*Результати (випробувань) – посліди (35.020)*”: *послід* – це результат роботи травної

системи у пташечки. "Свинець – оливо (25.160.50)": по-перше, термін "оливо" вживався на місці "олово" (див. [30]), а по-друге, буде плутанина з оловом. "Соски гумові – пипки гумові (97.190)": тоді вже термін "ссавець" треба замінити на "пипець". "Тротуар – пішохід (93.080)": пішоходи тепер ходитимуть по пішоходу ... "Установлення (виробів електронної техніки на друковані плати) – уставляння (31.180)": вставляють свої п'ять копійок, а техніку встановлюють. "Флюси зварювальні плавлені – топняки зварювальні топлені 25.160.20": а масло масляне ... "Штенсель – притичка (23.100.30)": це, певно, щось біля тички.

Не дуже доречно пропонувати німецьку кальку *панцер* замість *броня*: останнє слово давно закріпилося в українській мові та має багато похідних слів, у тому числі й у переносному значенні: *бреньовик*, *бреньований*, *бреньувати* (квитки). Те саме стосується німецького запозичення *циндра* – адже це дублет до милозвучного українського терміна *ожарина* (див. [30]). Вираз "після прибуття *потягу*" звучить дещо двозначно: закінчення "-у" набуває потяг статевої. А щоб не плутатися у відмінках, краще вживати не польську кальку, а віддавна українське слово *поїзд*. Не дуже узгоджується з правилами гарного тону рекомендація вживати слово *вибачатися* (тобто вибачати самому собі) замість *просити пробачення*. А є ще вдале українське слово *перепрошувати*. І зовсім весело виглядає вираз *дістати професуру* (замість *отримати професуру*). Либонь, ідеться про те, щоб подратувати професорів? Чи, може, дістати всю цю професуру з шухляди чи кишені ... Хтозна.

СМ дозволяє окреслити реальне функціонування досліджуваних мовних одиниць і явищ, тоді як АМ є невід'ємною частиною наукової роботи, процесу розвитку, вдосконалення, очищення та унормування мови.

Отже, на основі статистичного й аналітичного методів стає можливим сформулювати об'єктивні ознаки "вдалого терміна", провести всебічну й обґрунтовану класифікацію та впорядкування синонімів, які притаманні кожній розвиненій терміносистемі, виробити слушні рекомендації щодо правопису та вживання тієї чи іншої мовної реалії, а також дослідити акустичні особливості звуків мовлення та виділити їх інваріантні характеристики, що дозволяє, зокрема, уніфікувати принципи графічної передачі іншомовних і

запозичених слів. Таким чином у термінології як науці фактично сполучаються методологія та підходи точних і гуманітарних наук, що дозволяє значно глибше й об'єктивніше досліджувати мовний матеріал.

У рамках науково-дослідної роботи “Розвиток української термінології і термінографії” Київського національного університету імені Тараса Шевченка подане трактування терміна й термінології набуло впровадження в навчальний процес (див. [68; 69]). Одержані вище результати застосовуються й у науково-практичній роботі – зокрема, в “Тлумачному словнику з фізики” [70], у методичних розробках до курсів термінології та термінознавства [71], у наукових статтях.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виноградов В. В.* Русский язык / В. В. Виноградов. – М.; Ленинград : Учпедгиз, 1947. – 784 с.
2. *Українська мова* : [енциклопедія] / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. : іл.
3. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
4. *Толковый словарь русского языка* / гл. ред. : проф. Б. М. Волин, проф. Д. Н. Ушаков. – М. : Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей, 1940. – Т. IV. – 1501 с.
5. *Энциклопедический словарь* / гл. ред. Б. А. Введенский. – М. : Гос. науч. Изд-во “Большая советская энциклопедия”, 1955. – Т. 3. – 744 с.
6. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
7. *Українська радянська енциклопедія* / гол. ред. М. П. Бажан. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1959-1965. – Т. 1-17.
8. *Суперанская А. В.* Терминология и номенклатура / А. В. Суперанская // Проблематика определений терминов в словарях разных типов : сб. ст. – Ленинград : Наука, 1976. – С. 73-83.
9. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 157 с.
10. *Даниленко В. П.* Русская терминология : Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
11. *Канделаки Т. Л.* Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 166 с.
12. *Головин Б. Н.* Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 103 с.
13. *Кияк Т. Р.* Лінгвістичні аспекти термінознавства : [навч. посібник] / Тарас Романович Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 104 с.
14. *Лейчик В. М.* Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – М. : Книжный дом “Либроком”, 2009. – 256 с.
15. *Житін Я.* Погляд на термін крізь призму структурно-семантичного та функціонального підходів / Я. Житін // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – Серія : “Проблеми української термінології”. – 2009. – № 648. – С. 9–15.
16. *Винокур Г. О.* О некоторых явлениях словообразования русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды МИИФЛ : сб. ст. по языкознанию. – 1939. – Т. 5. – С. 3-54.
17. *Капанадзе Л. А.* Взаимодействие терминологической и общеупотребительной лексики / Л. А. Капанадзе // Развитие лексики современного русского языка. – М. : Наука, 1965. – С. 86-103.
18. *Лейчик В. М.* О языковом субстрате термина / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 87-97.
19. *Гринёв С. В.* Введение в терминоведение / С. В. Гринёв. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
20. *Табанаква В. Д.* Идеографическое

описание научной терминологии в специальных словарях : дисс. На соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.21 “Структурная, прикладная и математическая лингвистика” / Вера Дмитриевна Табанакова ; Тюменск. гос. ун-т. – Тюмень, 2001. – 288 с. 21. *Кочан І.* Українські терміни в парадигмі сучасних наукових учень / Ірина Кочан // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII – С. 30-34. 22. *Реформатский А. А.* Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии : сб. науч. ст. – М. : Наука, 1986. – С. 163-197. 23. *Овчаренко Н.* Теоретичні передумови дослідження терміносистем (на матеріалі сучасної української термінології) / Наталія Овчаренко // Лінгвістичні студії. – 2010. – Вип. 20. – С. 172-175. 24. *Квітко І. С.* Термін у науковому документі / І. С. Квітко. – Львів : Вища школа, 1976. – 125 с. 25. *Нікітіна Ф. О.* Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології : [навч. посібник] / Ф. О. Нікітіна. – К. : Вища школа, 1978. – 32 с. 26. *Мостовий М. І.* Лексикологія англійської мови : [підруч. для студ. ін-тів і фак-ів. іноз. мови] / М. І. Мостовий. – Харків : Основа, 1993. – 255 с. 27. *Пономарів О.* Культура слова : Мовностилістичні поради : [навч. посібник] / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 240 с. 28. *Ивина Л. В.* Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминсистем / Л. В. Ивина. – М. : Академический проект, 2003. – 304 с. 29. *Симоненко Л.* Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII – С. 21-25. 30. *Вакуленко М. О.* Російсько-український словник фізичної термінології / М. О. Вакуленко ; за ред. проф. О. В. Вакуленка. – К. : Поліграф. центр Київськ. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 1996. – 236 с. 31. *Savory T. H.* The language of science / Theodore H. Savory. – London : Andre Deutsch, 1967. – 173 p. 32. *Bourigault D.* Terminology & Artificial Intelligence / D. Bourigault, A. Condamines. – Toulouse : Universite de Toulouse, 1993. – 134 p. 33. *Шелов С. Д.* Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы / С. Д. Шелов // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5. – С. 76-87. 34. *Термінологія.* Визначення основних понять : ДСТУ 3325-96. – К. : Держстандарт України, 1996. – 46 с. 35. *Флоренский П. А.* Термин / П. А. Флоренский // Вопросы языкознания. – 1989. – № 1. – С. 120-127; № 3. – С. 104-117. 36. *Арнольд И. В.* Основы научных исследований в лингвистике : [учеб. пособие] / И. В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1991. – 140 с. 37. *Таланчук П.* Пріоритетні завдання освітян у розвитку української науково-технічної термінології / [П. Таланчук, В. Гондюл, Ю. Щербина] // Науково-технічне слово. – 1995. – № 1. – С. 31-35. 38. *Felber H.* Terminology Manual / H. Felber. – P. : UNESCO ; Infoterm, 2002. – 426 p. 39. *Бесекирска Л.* К вопросу об определении термина / Л. Бесекирска // Терминоведение. – 1996. – № 1-3. – С. 34–37. 40. *Вакуленко О.* Підвалини для науки термінології е! / Олег Вакуленко, Максим Вакуленко // Київський університет. – Березень 1994 року. – № 3 (1987). – С. 3-4. 41. *Даниленко В. П.* Актуальные направления лингвистического исследования русской терминологии / В. П. Даниленко // Современные проблемы русской терминологии : сб. ст. / отв. ред. В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1986. – С. 5-36. 42. *Лейчик В. М.* Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод / В. М. Лейчик, С. Д. Шелов. – М. : Высшая шк., 1989-1990. – Ч. 1-2. 43. *Звегинцев В. А.* Мысли о лингвистике / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 335 с. 44. *Мельников Г. П.* Основы терминоведения / Г. П. Мельников. – М. : Изд-во ун-та дружбы народов, 1991. – 116 с. 45. *Алексеева Л. М.* Медицинский дискурс : теоретические основы и принципы анализа / Л. М. Алексеева, С. Л. Мишланова. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2002. – 200 с. 46. *Otman G.* Les Representations Semantiques en Terminologie / Gabriel Otman. – P. : Masson, 1996. – 216 p. 47. *Комарова З. И.* Семантическая структура специальных слов и ее лексикографическое описание / З. И. Комарова. – Свердловск : Уральск. ун-т, 1991. – 155 с. 48. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание : [учеб. для студ. пед. ин-тов по спец. № 2101 “Рус. яз. и лит.”] / В. И. Кодухов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1987. – 288 с. :

ил. 49. *Словник української мови* : в 11 тт. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. I-XI. 50. *Лейчик В. М.* Исходные понятия, основные положения, определения современного терминоведения и терминографии / В. М. Лейчик // Вестник Харьковск. политех. ун-та. – 1994. – Вып. 1. – С. 147-180. 51. *Суперанская А. В.* Общая терминология : Вопросы теории / [А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева]. – М. : Наука, 1989. – 246 с. 52. *Симоненко Л.* Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства / Людмила Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 9-15. 53. *Васенко Л. А.* Фахова українська мова : [навч. посібник] / [Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський, О. М. Кримець]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с. 54. *Д'яков А. С.* Основи термінотворення : семантичний та соціолінгвістичний аспекти : [монографія] / [А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько]. – К. : Видав. дім “Academia”, 2004. – 220 с. 55. *Авербух К. Я.* Терминологическая вариантность / К. Я. Авербух // Вопросы языкознания. – 1986. – № 6. – С. 38-50. 56. *Вакуленко М. О.* Термінологічна правописна конвенція-1993 з точки зору науки термінології : [доп. на засід. фіз. секції Термінологічної комісії з природ. наук Київськ. ун-ту 2 березня 1994 року] / Максим Олегович Вакуленко // Український фізичний журнал. – 1996. – № 1. – С. 122-123. 57. *Вакуленко М.* Наука термінологія та її методи / Максим Вакуленко, Олег Вакуленко // Тези 4-ї Міжнар. наук. конф. [“Проблеми української науково-технічної термінології”], (17-20 грудня 1996 р.). – Львів : Вид-во Держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 1996. – С. 11-12. 58. *Вакуленко М.* Про “складні” проблеми українського правопису (українська латиниця, запозичені слова та ін.) / Максим Вакуленко. – К. : Курс, 1997. – 32 с. 59. *Вакуленко М. О.* Восточнославянская латиница в международном контексте / Maksim Olegovič Vakulenko // Slavica. – Praha, 1998. – R 67. – С. 333-339. 60. *Вакуленко М.* Правописні аспекти науки термінології / Максим Вакуленко // Вісник Книжкової палати. – 1998. – № 11. – С. 15-17. 61. *Общее языкознание : методы лингвистических исследований* / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – 318 с. 62. *Багмут А. Й.* Сучасна мовленнєва дійсність: орфоепічні норми і мовленнєва діяльність / Алла Йосипівна Багмут // Загальна та експериментальна фонетика : зб. наук. праць і матеріалів / відп. ред. Л. Г. Скалосуб. – К. : ВД “Соборна Україна”, 2001. – С. 143-144. 63. *Зеленько А. С.* Роль і місце компаративної парадигми у становленні когнітивної лінгвістики / Анатолій Степанович Зеленько // Studia Linguistica : зб. наук. праць до 80-річного ювілею проф. Нікітіної Фіонілли Олексіївни. – Вип. 4. – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2010. – С. 385-388. 64. *Перебийніс В. С.* Кількісні та якісні характеристики системи фонем української літературної мови / В. С. Перебийніс. – К. : Наукова думка, 1970. – 272 с. 65. *Перебийніс В. І.* Статистичні методи для лінгвістів / В. І. Перебийніс. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 168 с. 66. *Рицар Б.* Стандартизація української термінології та її гармонізація з міжнародною – головний чинник утвердження державності України / Б. Рицар // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – № 1. – С. 30–32. 67. *Босак Л.* Штучні проблеми становлення української науково-технічної термінології / Леонід Босак // Вісник Книжкової палати. – 1998. – № 6. – С. 21-22. 68. *Вакуленко О. В.* Механіка : [навч. посіб. для студ. геолог. фак.] / [О. В. Вакуленко, С. Є. Зеленський, С. В. Кондратенко]. – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2007. – 127 с. 69. *Вакуленко О. В.* Фотоелектричні ефекти в напівпровідниках : [навч. посіб. для студ. фіз. фак.] / О. В. Вакуленко, С. В. Кондратенко. – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2009. – 225 с. 70. *Вакуленко М. О.* Тлумачний словник із фізики : [6644 статті] / М. О. Вакуленко, О. В. Вакуленко. – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2008. – 767 с. 71. *Вакуленко М. О.* Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / М. О. Вакуленко. – К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2009. – 64 с.